

HAL
open science

Studies on Ancient Aramaic Epigraphy of Georgia

Helen Giunashvili

► **To cite this version:**

Helen Giunashvili. Studies on Ancient Aramaic Epigraphy of Georgia. Iran Namag: A Persian Quarterly of Iranian Studies, 2019, 4 (3-4), pp.51-64. hal-03561391

HAL Id: hal-03561391

<https://hal.science/hal-03561391>

Submitted on 26 Feb 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

بررسی و پژوهش کتیبه‌ها و نوشته‌های باستانی آرامی در گرجستان

هلن گیوناشویلی

انستیتوی خاورشناسی تسرتلی، دانشگاه ایلیا، تفلیس، گرجستان

در گرجستان، مخصوصاً در نواحی شرقی آن، زبان و خط آرامی باستان گسترش و رواج قابل ملاحظه‌ای داشت. در منابع کتبی کلاسیک، گرجستان شرقی از قرن چهارم پیش از میلاد تا قرن چهارم میلادی با نام پادشاهی ایبریا (به یونانی Ἰβηρία، به لاتینی Iberia، به گرجی Iveria) معروف بود و از قرن چهارم میلادی از آن با نام پادشاهی کارتلی (Kartli) ذکر شده است. کثرت و تنوع کتیبه‌ها و نوشته‌های کشف شده در گرجستان شرقی که در نتیجه کاوش و حفريات گسترده چندین ساله باستان‌شناسان به دست آمده است، نشان دهنده اهمیت فوق‌العاده‌ای است که برای این نوشته‌ها در گرجستان شرقی قائل می‌شدند. اغلب این نوشته‌ها در پایتخت ایبریا، شهر مٹسختا (Mtskheta)، و دیگر شهرها چون آرمازی (Armazi)، بگینتی (Bagineti) و سامتاورا (Samtavro) به دست آمده‌اند.

Helen Giunashvili, "Studies on the Ancient Aramaic Epigraphy of Georgia," *Iran Namag*, Volume 4, Number 3-4 (Fall/Winter 2019), 51-63.

هلن گیوناشویلی <elene.giunashvili@iliauni.edu.ge> دانش‌آموخته فقه‌اللغه گرجی و فارسی دانشگاه تفلیس، دکتری زبان‌های ایرانی قبل از اسلام دانشگاه سنپترزبورگ، دکتری فیلولوژی است و دوره اختصاصی زبان آرامی را نیز در دانشگاه اورشلیم و دوره کارآموزی را زیر نظر استادان بدرالزمان قریب، ژاله آموزگار، و احمد تفضلی در دانشگاه تهران و نیز در انجمن ایران‌شناسی فرانسه گذرانده است. او مؤلف پنج کتاب و بیش از ۳۰ مقاله و هم‌اکنون استاد دانشگاه ایلیا در تفلیس و پژوهشگر انستیتو خاورشناسی این دانشگاه است.

نوشته‌های آرامی همچنن در نواحی مرکزی و غربی گرجستان نیز در شهرهای وانی (Vani)، دزالیسا (Dzalisa)، بوری (Bori)، زگودری (Zghuderi)، دداپلیس میندوری (Dedoplis Mindori)، اوربنیسی (Urbnisi) و اوپلیستیسیخه (Uplistsikhe) به دست آمده است.^۱ نوشته‌های آرامی در گرجستان بر اشیای گوناگون دیده می‌شود: بر ستون‌های سنگی (وفات‌نامه‌ها، طاق نصرت‌ها)، الواح مختلف، خمره‌ها، جام‌های نقره‌ای، پرستشگاه‌ها، تابوت‌های سنگی و زینت‌آلات (انگشترها، انگوها) و غیره. روی هم رفته، تعداد این نوشته‌ها بیش از صد است.^۲ کتابت این نوشته‌ها بین قرن سوم پیش از میلاد و قرن سوم میلادی صورت گرفته است.^۳

اغلب نوشته‌ها و کتیبه‌های آرامی در موزه ملی گرجستان نگهداری می‌شوند. نوشته‌های نسبتاً طویل عبارت‌اند از نوشته‌های قرون اول و دوم میلادی روی دو ستون سنگی (طاق نصرت و وفات‌نامه) در آرمازی؛ تقدیم‌نامه‌ای بر انگویی طلایی و چند متن در گورستان صدراعظم‌های ایبریا. متن دیگر نوشته‌ها کوتاه است و شامل یک یا چند واژه برای رساندن نام صاحب شیء یا مقام و عنوان او یا وزن و اندازه شیء و غیره است. بخش بزرگ نوشته‌های آرامی گرجستان هنوز چاپ نشده‌اند. بخش جداگانه‌ای از نوشته‌ها شامل متون عبری-آرامی قرون چهارم تا ششم میلادی است. به این معنی که زبان آنها آرامی است، ولی حروف آنها عبری؛ از جمله در دو کتیبه روی قبر و طلسم طلایی. زبان این نوشته‌ها لهجه آرامی فلسطینی دارند که یهودی‌های مُسَخِتا به آن تکلم می‌کردند.^۴

^۱ همه این نقاط جغرافیایی مکان‌های مهم تاریخی‌اند که اشیای باستان‌شناختی در آنها یافت شده است. بنگرید به Andreas Furtwängler, Iulon Gagoshidze, Henryk Löhr, and Nadine Ludwig (eds.), *Iberia and Rome: The Excavations of the Palace at Dedoplis Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia* (Langenweißbach: Beier & Beran, 2008), 257-272.

^۲ برای فهرست بعضی نوشته‌های آرامی بنگرید به مقاله Iulon Gagoshidze and Medea Tsotselia درباره نوشته‌های آرامی بر لوح‌های کشف شده در دداپلیس میندوری در مجموعه مسائل تاریخ ماورای قفقاز (تفلیس، ۱۹۹۱)، ۷۱ - ۷۲. همچنین بنگرید به

Grigol Giorgadze, "The Armazian Script," in *Iberia and Rome*, 252-257.

^۳ Konstantin Tsereteli, "Les inscriptions araméennes de Géorgie," *Semitica*, 48 (Paris, 1998), 75-88.

^۴ سکونت گزیدن عبریان در پایتخت باستانی ایبریا از قرن اول میلادی آغاز شد. بنگرید به Konstantin Tsereteli, "Zur Frage der semitisch-georgischen Sprachbeziehungen," *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft. Supplement*, IV (Wiesbaden, 1980), 311-313; Tamila Mgaloblishvili, Iulon Gagoshidze, "The Jewish Diaspora and Early Christianity in Georgia", in *Ancient Christianity in the Caucasus: Iberica Caucasia*, ed. T. Mgaloblishvili (London and New York: Routledge, 1998), vol. 1, 39-59.

برای بررسی نوشته‌های عبری آرامی گرجستان بنگرید به

Konstantin Tsereteli, "An Aramaic Amulet from Mtskheta," *Ancient Civilization from Scythia to Siberia: Comparative Studies in History and Archaeology*, 3:2-3 (1996), 218-240; Konstantin

پیش از گرویدن سکنه به مسیحیت در سال ۳۳۷م، در پادشاهی ایبریا زبان آرامی رواج داشت. همچنین، از قرن اول میلادی شاهد گسترش زبان یونانی هستیم. پیش از آن و تا اوایل دوره مسیحیت از این دو زبان نوشتاری استفاده می‌شد. از قرن چهارم میلادی به کار بردن کتابت باستانی آرامی در گرجستان منسوخ شد. تا جایی که به دست ما رسیده است، تاریخ کتابت اولین آثار به زبان و خط گرجی (کتیبه‌ها و متون ادبیات دینی) از قرن پنجم میلادی آغاز می‌شود، ولی به احتمال قوی پیش از این تاریخ نیز سنتی ادبی وجود داشت و خلاقیت شفاهی غنی بود.^۵

سرچشمه رواج زبان و خط آرامی باستان در گرجستان و دیگر نواحی قفقاز جنوبی را باید در دوره هخامنشی (قرون ششم تا چهارم پیش از میلاد) جست. در آن زمان بود که دولتمداری و فرهنگ ملی ایرانیان بنیادگذاری شد و زبان آرامی هم زبان رایج امپراتوری تلقی می‌شد.^۶

از ایبریا و اقوام گرجی در آثار کتبی هخامنشیان ذکری نشده است، ولی نتایج پژوهش گسترده باستان‌شناسان، زبان‌شناسان و واژه‌شناسان این احتمال را تقویت می‌کند که تأثیر فرهنگی ایران بر ایبریا، به منزله یکی از استان‌های وابسته به امپراتوری، در زمان هخامنشیان آغاز شده است. تمدن هخامنشیان نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری پادشاهی‌های قفقاز جنوبی داشت و موجب بالندگی تاریخی و فرهنگی آنها شد.^۷

Tsereteli, "Epitaph des Jehuda Gurk," *Georgica*, 21 (1998), 74-78; Konstantin Tsereteli, "Epitaph of Bar-Khazan," in *Issues of Linguistics* (Tbilisi: Ivane Javakishvili Tbilisi State University Press, 1999), vol. 3, 55-61 (به زبان گرجی); Shaul Shaked, "Notes on Some Jewish Aramaic Inscriptions from Georgia," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 32 (2006), 503-510.

^۵Thamaz Gamkrelidze, *Alphabetic Writing and the Old Georgian Script* (Tbilisi: Tbilisi State University Press, 1989), 201.

این کتاب به زبان‌های گرجی و روسی منتشر شده است.

نوشته‌های آرامی باستان در نواحی مختلف ارمنستان کشف شده‌اند: در زانگزور (Zangezur)، سوان (Sevan)، سیسیان (Sisian) و گارنی (Garni). این نوشته‌ها بر سنگ‌های مرزی، جام‌های نقره‌ای و غیره نقش شده‌اند. کتابت این نوشته‌ها از قرن دوم پیش از میلاد تا قرن دوم میلادی صورت گرفته است. پژوهشگر ارمنی، آناهید پریخانیان، تحقیقات متعدد و ارزنده‌ای را به بررسی و تحلیل خصوصیات این نوشته‌ها اختصاص داده است. همچنین بنگرید به

Tsereteli, "Armazian Script," in *Studies in Near Eastern Languages and Literatures: Memorial Volume of Karel Petrácěk* (Praha, 1996), 557-620.

^۷George Tsereteli, "The Achaemenid State and World Civilization," in *Acta Iranica, Commémoration Cyrus, Actes du Congrès de Shiraz 1971 et autres études rédigées à l'occasion du 2500e anniversaire de la fondation de l'Empire Perse, Hommage Universel, Édition Bibliothèque Pahlavi*, (Téhéran-Liège, 1974), vol. 1, 102-105.

برای ترجمه فارسی این مقاله بنگرید به آئینده، سال ۱۲، شماره‌های ۷-۸ (۱۳۶۵)، ۳۶۷-۳۸۰. همچنین بنگرید به جمشید گیوناشویلی، *آکادمیسین گیورگی تسرتلی* (تفلیس: دانشگاه ایلیا، انستیتوی خاورشناسی تسرتلی، انتشارات انجمن روابط علمی-فرهنگی و همکاری گرجستان و ایران، ۲۰۱۴)، ۴۹-۵۹.

طبق نظر آکادمیسین تامس کامکرلیدزه، سنت نوشتاری در ایبریا و ارمنستان بر اساس دگرآوایی (املای غیرمتعارف، heterography) بود و مثلاً پیام شفاهی گرجی با نوشتار آرامی ثبت می‌شد. این روش کتابت از روش دگرواره‌نویسی (alloglottography) رایج در امپراتوری هخامنشی پیروی می‌کرد، بدین معنی که پیامی به زبان پارسی باستان دیکته می‌شد و مترجم هم‌زمان آن را به زبان دیگری، مثلاً عیلامی، ترجمه می‌کرد و مترجم مخاطب متن عیلامی را فوراً به زبان پارسی برمی‌گرداند. با استفاده از خط و زبان آرامی فرایند مشابهی نیز در گرجستان صورت می‌گرفت: مترجم پیام شفاهی گرجی را هم‌زمان به زبان آرامی و مترجم مخاطب متن پیام را به گرجی ترجمه می‌کرد.^۸

در گرجستان، روش نوشتاری دگرواره‌نویسی در دوره پیش از مسیحیت موجب توسعه و پیشرفت سریع سنت ادبی به زبان مادری در دوره مسیحیت و ابداع الفبای گرجی شد. نوشتار و ادبیات غنی دوره مسیحیت در واقع ادامه دستاوردهای مرحله دگرواره‌نویسی بود.^۹

در ناحیه کوهستانی غزیگی (Qazbegi)، بین اشیای مکشوفه جامی نقره‌ای با نوشته‌های آرامی به دست آمده است که تاریخ کتابت آن قرن پنجم پیش از میلاد است (عکس ۱). اغلب پژوهشگران نوشته مذکور را نام صاحب شیء تشخیص داده‌اند.^{۱۰}

عکس ۱. برگرفته از

Yakov I. Smirnov, *Vostochnoe Serebro* (Sankt-Peterburg, 1909), III.

^۸Gamkrelidze, *Alphabetic Writing and the Old Georgian Script*, 200.

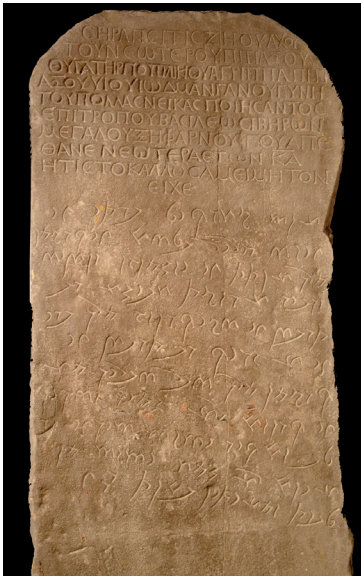
^۹Gamkrelidze, *Alphabetic Writing and the Old Georgian Script*, 200.

^{۱۰}Konstantin Zereteli, "Die alte aramäische Inschrift aus Georgien," in *Semitological and Kartvelological Studies*, ed. Grigol Giorgadze (Tbilisi, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Program Logos, 2001), 385-392.

اقوام گوناگون در نواحی امپراتوری عظیم هخامنشی از نوشتار آرامی استفاده می‌کردند و وجه مشخصه این نوشته‌ها یکنواختی آنهاست.^{۱۱} طبق نظریه‌ای متداول، از "آسیای مرکزی تا مصر و از قفقاز تا شمال عربستان"^{۱۲} از یک شکل و ترکیب در نوشته‌های آرامی استفاده می‌شد.

پس از فروپاشی امپراتوری هخامنشی در قرون سوم و دوم پیش از میلاد، در نواحی مختلف فرهنگی و جغرافیایی، از جمله در بین‌النهرین و شبه‌جزیره هندوستان و آسیای صغیر و قفقاز جنوبی، انواع کتابت‌های آرامی محلی پدید آمدند. بنا به نظر جوناس کارل گرینفیلد، این مکشوفات سنت مستقر کتابت آرامی را ادامه داده‌اند.^{۱۳}

بررسی مطالعات خط و زبان آرامی باستان گرجستان

عکس ۲. برگرفته از موزه ملی گرجستان.

بنیادگذار مکتب علمی سامی‌شناسی در گرجستان، خاورشناس مشهور آکادمیسین گیورگی تسرتلی (۱۹۰۴-۱۹۷۳م)، آغازگر پژوهشی دامنه‌دار در زمینه نوشته‌های آرامی در گرجستان بود. بررسی نوشته‌های آرامی آرمازی و پژوهش درباره آنها رویداد علمی برجسته‌ای تلقی شده است. دو اثر راهگشای گیورگی تسرتلی در این زمینه کتیبه دوزبانه آرمازی (۱۹۴۱) و کتیبه آرمازی دوران میتیریداد (مهرداد) ایبری (۱۹۶۲) است.^{۱۴}

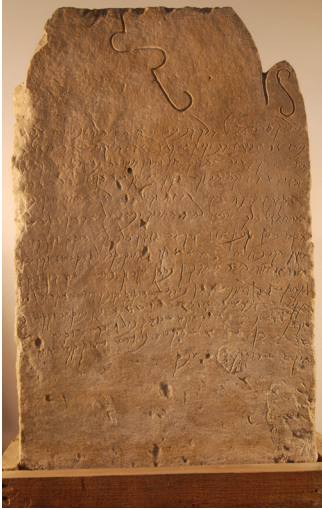
^{۱۱} Joseph Naveh, "The Development of the Aramaic Script," *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, 5:1 (Jerusalem, 1970), chap. 5, 21-43; Jonas Carl Greenfield, "Aramaic," in *Encyclopaedia Iranica* (London and New York, 2001), vol. 2, 251-252.

^{۱۲} Jonas Carl Greenfield, "Aramaic in Achaemenian Empire," in *The Cambridge History of Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 709.

^{۱۳} Greenfield, "Aramaic in Achaemenian Empire," 702.

^{۱۴} Thamaz Gamkrelidze, *Academician George V. Tsereteli* (Tbilisi: Publishing House "Language and Culture," 2004), 25.

این کتاب به زبان‌های گرجی و انگلیسی منتشر شده است.

کتیبه دوزبانه (بازده سطر یونانی و آرامی) وفات نامه
Σηραπειτίς-Πρισμα, دختر Ζηουάχης-Πρισμα
صدراعظم פרסמן (Prsmn) شاه ایبریا است. این
وفات نامه روی سنگ حکاکی شده و تاریخ کتابت
آن قرن دوم میلادی است (عکس ۲).^{۱۵}

ستون یادبود به مناسبت پیروزی Տրցս (Տրցս),
صدراعظم Միհրդտ (Myhrdt), شاه ایبریا است.
متن چهارده سطر آرامی است که روی ستون
حکاکی شده و تاریخ کتابت آن قرن اول میلادی
است (عکس ۳).^{۱۶}

عکس ۳. برگرفته از موزه ملی گرجستان.

گیورگی تسرتلی در نتیجه تحقیق و بررسی همه جانبه نوشته های مذکور از نظر علم خطوط‌شناسی (paleography) استنتاجات خود را درباره وجود گونه شناخته نشده ای

¹⁵Georgiy V. Tsereteli, *Armazskaya bilingva* (Tbilisi: Izdatel'stvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, 1941); George Tsereteli, *A Bilingual Inscription from Armazi near Mcheta in Georgia, The Bulletin of the N. Marr Institute of Language, History and Material Culture, vol. 13* (Tbilisi: The Academy of Sciences of the Georgian SSR, 1942).

کتاب اول به زبان روسی و کتاب دوم به زبان های انگلیسی و گرجی منتشر شده است. این اثر گیورگی تسرتلی توجه صاحب نظران و خاورشناسانی چون والتر برونو هنینگ (Walter Bruno Henning, 1908-1967)، هرولد والتر بیلی (Harold Walter Bailey, 1899-1996)، هنریک ساموئل نیبرگ (Henrik Samuel Nyberg, 1889-1974) و فرانسیس آلتهایم (Franz Altheim, 1898-1976) را به خود جلب کرده است. همچنین بنگرید به Georgiy Tsereteli (1904-1973): *Biobibliografiya* (Tbilisi: Izdatel'stvo "Metsniereba," 1989), 38-39. پیشگفتار این کتاب به گرجی، روسی و انگلیسی با کوشش آکادمیسین تامس کامرلینزه منتشر شده است. درباره فهرست عمده تقریظها و اظهار نظرها درباره این فهرست و درباره متن این کتیبه و تحقیقات مرتبط با آن بنگرید به Konstantin G. Tsereteli, *Zamechaniya k arameyskomu tekstu armazskoy bilingvy* (Tbilisi: Akademiya Nauk Gruzii, Izdatel'stvo "Metsniereba," 1992), 115-118.

این کتاب به زبان های گرجی و روسی منتشر شده است. برای متن دیجیتال این کتیبه بنگرید به <http://armazi-uni-frankfurt.de/armazibl.htm/>.

¹⁶Georgiy V. Tsereteli, "Armazskaya nadpis' epoxi Mitridata Iveriyiskogo," *Trudy XXV mezh-dunarodnogo kongressa vostokovedov*, t. 1, Obschaya chast'. Zasedanie sektsiy I-V (Moskva, 1962), 374-378.

این مقاله به زبان روسی منتشر شده است. همچنین بنگرید به Franz Altheim und Ruth Stiehl, "Die Zweite (aramäische) Inschrift von Mchet'a," *Forschungen und Fortschritte*, 35:6 (1961), 172-178.

از خط آرامی باستان به جامعه علمی عرضه کرد و این "گونه شناخته نشده" را "شاخه مستقل کتابت سامی" ارزیابی کرد و با توجه به منشأ جغرافیایی نوشته‌ها این شاخه را "خط آرامی" نامید.^{۱۷}

گیورگی تسرتلی بعضی از ویژگی‌های زبان‌شناختی و خط‌شناختی نوشتار آرامی را از یک طرف وابسته به روابط تنگاتنگ با فرهنگ باستانی آرامی-ایرانی و از طرف دیگر با گرایش به فرهنگ یونان باستان ارزیابی می‌کرد. از جمله در نوشتار کتیبه‌های دوزبانه و یک‌زبانه به شباهت آنها با نوشتار اشکانی، پهلوی و پالمیری اشاره و تأکید می‌کرد که در ضمن تأثیر یونانی هم کاملاً محسوس است. برای نمونه، در نوشتار نام خاص 𐭪𐭥𐭮𐭥𐭮𐭥𐭮، یونانی Σηραπειτίς، برای η یونانی لا آرامی به کار برده شده است و نام خاص ایرانی Xšēfarnūg/γ به صورت Hsyprmwg یونانی آمده است. در کتیبه میتری‌داد (مهرداد) در کنار mlk آرامی از bzls و bzys یونانی و حتی kysr (Caesar) لاتینی استفاده شده است.

بنابه ارزیابی گیورگی تسرتلی، زبان کتیبه دوزبانه در بسیاری موارد ویژگی‌های دستوری خاص دارد و قواعد املائی در آن رعایت نشده است و اینها نشان‌دهنده تأثیر سابقه و آیین‌های کهن محلی است؛^{۱۸} بدین معنی که سنت محلی جایگزین عنصرهای شرقی و غربی شده و در نتیجه، از لحاظ زبانی و نوشتاری ویژگی خاصی حاصل شده است. گیورگی تسرتلی بعضی اوقات "خط آرامی" را "گرچی آرامی" یا "ایبری آرامی" می‌نامید.^{۱۹}

بررسی و تحقیق در نوشته‌های آرامی نه فقط از لحاظ پژوهش نوشتار آرامی باستان مهم است، بلکه از لحاظ بررسی نکات حساس گذشته و مسائل مهم تاریخی و فرهنگی ایبری قبل از مسیحیت و ابعاد روابط با ایران اشکانی نیز اهمیت دارد. در این نوشته‌ها از شاه ایبری‌ها و بزرگان دربار با ذکر القاب و عناوین و مقام آنها نام برده شده است.

بنابه نظر گیورگی تسرتلی، "دست خط" و "خطاطی" نوشته‌های مُشخِتا-آرامی و دیگر نواحی گرجستان، مثلاً بوری در قرون دوم و سوم میلادی (عکس ۴) و اوربنیسی

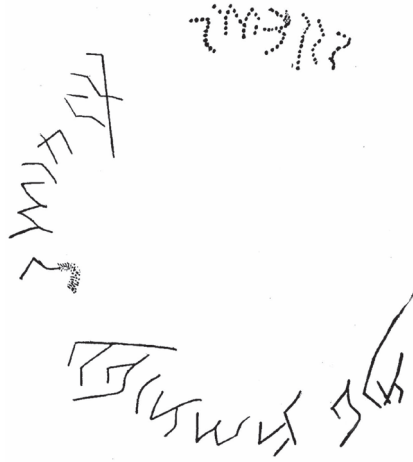
¹⁷Tsereteli, *A Bilingual Inscription*, 57.

¹⁸Georgiy V. Tsereteli, "Epigraficheskie naxodki v Mtsxeta – drevney stolitse Gruzii," *Vestnik Drevney Istorii*, 2:24 (Moskva-Leningrad, 1948), 49-57.

این مقاله به زبان روسی منتشر شده است.

¹⁹Tsereteli, *A Bilingual Inscription*, 51, no. 2.

در قرن دوم میلادی (عکس ۵)، همانندند و با همان "خط آرامی" نوشته شده‌اند. منشأ "خط آرامی" نوعی خط آرامی است که در دوره هلنی (Hellenistic period) باب شد و در بین‌النهرین رواج یافت.^{۲۰}

عکس ۴. برگرفته از

George Tsereteli, *The Most Ancient Georgian Inscriptions from Palestine* (Tbilisi: Publishing House of the Academy of Sciences, Georgian SSR, 1960), plate VI.

عکس ۵. برگرفته از موزه ملی گرجستان.

²⁰Tsereteli, "Armazskaya Nadpis' Epoxi Mitridata Iveriyskogo," 376; Joachim Oelsner, "Probleme der Entwicklung der aramäischen Schrift in Nordmesopotamien," in *Philologia Orientalis* (Tbilisi, "Metsniereba," 1976), vol 4, 215-223; Joseph Naveh, "The NorthMesopotamian Aramaic Script-Type in the Late Parthian Period," *Israel Oriental Studies*, 2 (1972), 293-304.

خط مشی و سنت بررسی و تحقیق در نمونه‌های "خط آرامی" را شاگرد گیورگی تسرتلی، آکادمیسی نکنستانین تسرتلی (۱۹۲۱-۲۰۰۲م) با کامیابی ادامه داد.^{۲۱} این پژوهشگر نوشته‌های آرامی را که پس از فوت استاد راهنمایش در نواحی متفاوت گرجستان کشف شدند مد نظر قرار داد با ارزیابی‌های نظری به بررسی و تحقیق در آنها پرداخت: یافته‌های او پلیستسیخه متعلق به قرون سوم و دوم پیش از میلاد (عکس ۶) و یافته‌های دداپلیس میندوری متعلق به قرن اول پیش از میلاد (عکس‌های ۷ و ۸). در نتیجه بررسی تطبیقی نمونه‌هایی که در گرجستان و ارمنستان کشف شده‌اند، کنستانتین تسرتلی چند مرحله تطوّر خط آرامی را تعیین کرده است: ۱. مرحله پیش از آرامی: نوشته سوان (Sevan) در ارمنستان و اوپلیستسیخه در گرجستان؛ ۲. مرحله آرامی اولیه: نوشته سیسیان (Sisian) در ارمنستان و دداپلیس میندوری در گرجستان؛ ۳. مرحله آرامی: نوشته گارنی (Garni) در ارمنستان (عکس ۹)، کتیبه‌های آرامی، نوشته‌های بوری و دداپلیس میندوری متعلق به قرن اول میلادی (عکس ۱۰) و کتیبه‌های زگودری متعلق به قرون دوم و سوم میلادی (عکس‌های ۱۱ و ۱۲) در گرجستان.

عکس ۶. برگرفته از موزه ملی گرجستان.

^{۲۱} بنگرید به

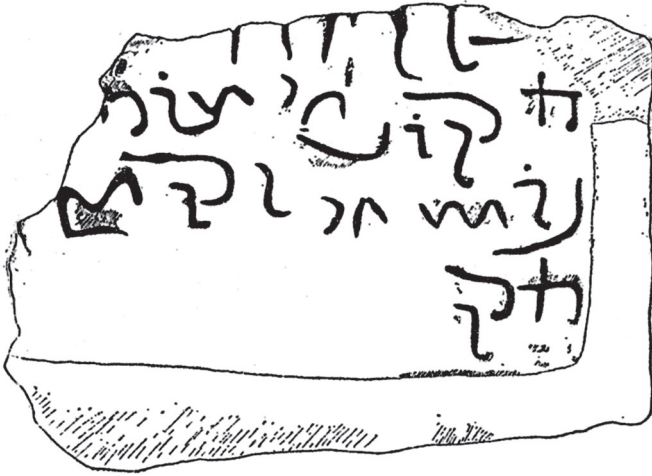
Konstantin Tsereteli, *Semitological and Kartvelological Studies*, ed. Grigol Giorgadze (Tbilisi: Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Program Logos, 2001).

عکس ۷. برگرفته از

Konstantin Tsereteli, *Semitological and Kartvelological Studies*, ed. Grigol Giorgadze (Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Program Logos, 2001), 381.

عکس ۸. برگرفته از

Tsereteli, *Semitological and Kartvelological Studies*, 392.

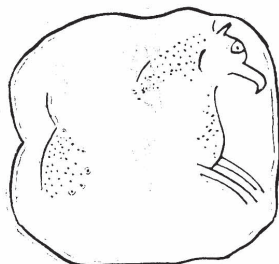
The Garni
Inscription (Perikh-
hanyan's drawing)

عکس ۹. برگرفته از

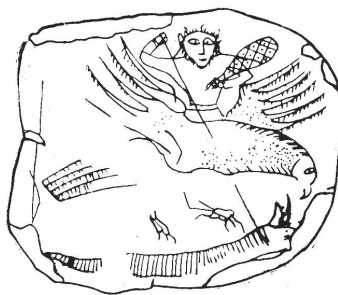
Anahit G. Perikhanyan, "Arameiskaya nadpis' iz Garni, Istoriko-filologicheskii Zhurnal," *Akademiya Nauk Armyanskoi SSR*, 3:26 (1964), 123-137; Joseph Naveh, "The North-Mesopotamian Aramaic Script-Type in the Late Parthian Period," *Israel Oriental Studies*, 2 (1972), 297.

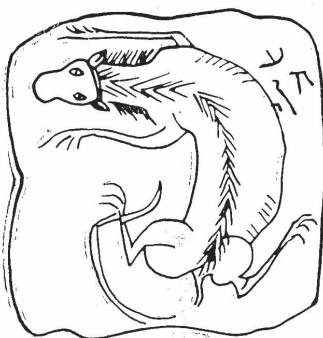
1

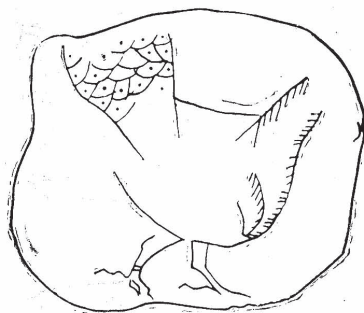
2

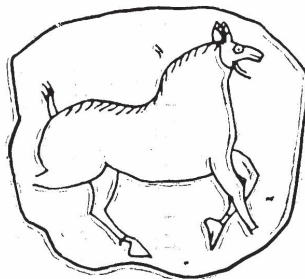
3

4

5

6

عکس ۱۰. برگرفته از

Andreas Furtwängler, Iulon Gagoshidze, Henryk Löhr, Nadine Ludwig (eds.), *Iberia and Rome: The Excavations of the Palace at Dedoplist Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia* (Langenweissbach: Beier & Beran, 2008), plates 34-35.

در نتیجه تحلیل تطبیقی-تاریخی خط آرمازی که اصل و منشأ آن در بین‌النهرین شمالی بود، کنستانتین تسرتلی با توجه به نظریات یوسف ناوه روند شکل‌گیری خط آرمازی و طرحواره کلی تطور این خط را عرضه کرد.

دستاورد‌های چشمگیر آرامی‌شناسان مراکز معتبر سامی‌شناسی و ایران‌شناسی و بررسی در زمینه کتیبه‌شناسی و خطوط‌شناسی آرامی باستان و تجربه‌ای که در این رشته در گرجستان اندوخته شده است فرصت مناسبی برای اجرای برنامه جامع و رهیافت نظام‌مند تحقیق کتیبه‌ها و نوشته‌های آرامی باستان گرجستان به دست می‌دهد.

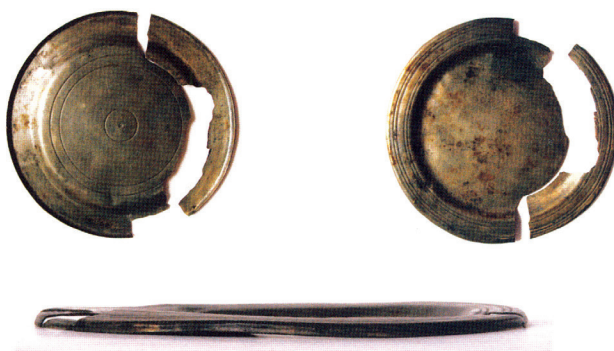
در این فعالیت پژوهشی و برای اجرای چنین برنامه‌ای لازم است دو مرحله در نظر گرفته شود: ۱. تدوین فهرست کامل نوشته‌های چاپ شده و چاپ نشده با اشاره به توزیع زمانی متون، به انضمام کلیشه‌های اصل متن و شرح مفصل و مشخصات کتاب‌شناختی؛ ۲. پژوهش نظری و تحلیلی نظام‌مند خطوط‌شناسی نوشته‌های چاپ شده و چاپ نشده، بررسی بستگی آنها با نمونه‌های نوشته‌های آرامی ارمنستان و تحلیل تطبیقی با نمونه‌های هم‌زمان شرقی.

به این ترتیب، این پژوهش میان‌رشته‌ای برای اولین بار روند عمده تحول تدریجی و تطور نوشتار آرامی باستان در خاور نزدیک و قفقاز جنوبی را در آینه تداخل زبانی و فرهنگی به دست خواهد داد.

عکس ۱۱. برگرفته از

David Braund, Ketevan Javakhishvili, and Guram Nemsadze, *The Treasures of Zghuderi (Georgia): Elite Burials of Caucasian Iberia in the Roman Period C. AD 200-250* (Tbilisi: Georgian National Museum, 2009), 74.

عکس ۱۲. برگرفته از

Braund, Javakhishvili, and Nemsadze, *The Treasures of Zghuderi*, 78

کتاب ایران نامگ

تجدد بومی و بازاندیشی تاریخ

محمد توکلی طرقي

ویراست دوم